

Бранислав КОВАЧЕВИЋ*

ХЛАДНИ РАТ И УРАВНОТЕЖЕНИ ТЕРОР (1948-1990)

60-годишњица почетка Хладног рата

Пред крај Другог свјетског рата, када је његов исход био извјестан, појавили су се неспоразуми унутар антихитлеровске коалиције. Војна премоћ Савеза Совјетских Социјалистичких Република манифестовала се и у политичкој сфери, која се противила увођењу демократије парламентарног типа у земљама Источне Европе. Уз то, грађански ратови у Грчкој, Кини и на другим мјестима довели су до заокрета западних политичара према Совјетском Савезу. У томе је најрадикалнији био британски премијер Винстон Черчил. Њему се приписује ауторство крилатице о “гвозденој завјеси” коју су комунисти “спустили” између својег и “слободног свијета” од Балтика до Јадрана. Британску одлучност Черчил је демонстрирао и изјавом од 5. марта 1946. године, приликом посјете Сједињеним Америчким Државама, у Фултону, да Европи пријети опасност од незајажљивих совјетских претензија, те да то онемогућава трајни мир. Он је у присуству америчког предсједника Харија Трумана позвао на “крсташки рат” против комунизма. Та иступања била су знак да свијет улази у тзв. Хладни рат.

Термин *хладни рат* први је, по свему судећи, употребио у једном предавању 1947. године берзански шпекулант Бернард Барух, а његову дефиницију послеријатовског стања односа САД и СССР-а чуо је и забиљежио познати амерички новинар Волтер Липман. Ова синтагматска кованица дала је упечатљив и препознатљив жиг времену жестоких судара западног и источног блока предвођених Сједињеним Америчким Државама и Совјетским Савезом.

Када је стварно почео Хладни рат постоје различита виђења међу историчарима и политичким аналитичарима. За једне, узроци Хладног

* Аутор је редовни професор Универзитета и ранији директор Историјског института Црне Горе

рата могу се пратити од краја Првог свјетског рата, као идеолошки сукоб између комунизма и капитализма послије Руске револуције (1917). Други подсећају да тензије између Русије, с једне и Британије и САД с друге стране, сежу још у XIX вијек. Већина историчара држи да је започео непосредно послије Другог свјетског рата, посебно апострфирајући 1948. годину.

Односи неповјерења између САД, Велике Британије и Русије могу се пратити од америчке интервенције током грађанског рата у Русији у коме је Америка помагала Бијелу гарду; излазак Русије из Првог свјетског рата послије потписивања мира с Њемачком у Брест-Литовску; совјетског одбацивања капитализма, те америчког непризнавања СССР-а до 1933. године. Овоме додајмо и британско попуштање хитлеровској Њемачкој у предвечерје Другог свјетског рата и пакт Рибентроп-Молотов.

На конференцији у Јалти 4-11. (Кримска конференција) фебруара 1945. састали су се Винстон Черчил, британски премијер, Франклин Делано Рузвелт, амерички предсједник и Јосиф Висарионович Стаљин, генерални секретар КПСС-а како би договорили изглед послијератне Европе. До договора у свему није дошло јер су несугласице биле огромне у погледу успостављања безбједности послије рата. Американци су сматрали да се сигурност може постићи ако се њихов стил владе прошири на што више земаља, те да земље могу своје проблеме да рјешавају мирно, преко међународних организација. Совјетска страна је проблем сигурности доводила у везу са простором. Донијета је одлука о координацији војних операција, подјели Њемачке на четири зоне и уласку СССР у рат против Јапана.

Послије побједи Савезника у Берлину, Совјети су окупирали Источну Европу док је Америка имала велики дио Западне Европе. У пораженој и окупираној Њемачкој, Руси, Американци, Британци и Французи су успоставили четири зоне док се коначно подјела Њемачке не ријеша. На Постдамској конференцији (17. VII до 2. VIII 1945) “велика тројица” (Хари С. Труман, Клемент Атли и Јосиф В. Стаљин) су се договорили око будућности Њемачке и Источне Европе. Том приликом Труман је обавијестио Стаљина да САД посједују ново моћно оружје, на што је Стаљин одговорио: “Драго ми је чути за бомбу и надам се да ће бити употријебљена”. Шест дана послије конференције Сједињене Америчке Државе су бациле атомску бомбу на Хирошиму (6. августа) и Нагасаки (9. августа) 1945. године. Ово је имало за посљедицу једну од највећих катастрофа у историји (погинуло је 121.000 људи, а преко 80.000 је рањено, са енормном материјалним штетом) и довело до повећања тензија између САД и СССР-а. Уз то, разорна снага атомског

оружја узнемирила је све људе на планети, више се нико није могао осјећати спокојним.

Највећа земља западног свијета, Сједињене Америчке Државе имале су своје ефикасне у Јапану, Француској и Италији, у окупираним зонама Њемачке и Аустрије, а нешто касније и у Грчкој и Турској. Сходно одлукама Постдамске конференције, извршена је подјела Њемачке (СССР је окупирао источну зону Њемачке, САД југозападну, Велика Британија сјеверозападну и Француска западну), док се Берлин налазио под заједничком окупацијом.

САД су биле најјача земља западног свијета. Велика Британија и Француска биле су само формално велике силе, које су се налазиле у сјени САД и СССР-а. Велика Британија је из рата изашла као дужник Америке. Морала је да уступи свој дотадашњи примат на Медитерану (Грчку и Турску) Американцима. Поред тога, британско и француско "царство" почело је, под утицајем Другог свјетског рата, јапанске агресије и снажног антиколонијалног покрета да се распада. Своју немоћ Велика Британија је показала на почетку 1947. године када је обавијестила САД да више није у могућности да пружа привредну помоћ Грчкој. На то су САД реаговале установљењем нове спољнополитичке доктрине, засноване на глобалној експанзији америчког "начина живота", познате као "Труманова доктрина". Амерички предсједник Хари Труман је 12. марта 1947. године изјавио пред Конгресом да ће САД од сада пружати помоћ свим земљама којима је угрожена слобода због милитантне мањине изнутра или притиска споља. Конгрес је с одушевљењем поздрављивши предсједников програмски говор који је ушао у анале и постао познат као "Труманова доктрина". А историчар Мелвил Лефлер сматра да су Американци своју политику заснивали на страху. Никад више им не смије долазити опасност из Европе као у вријеме Адолфа Хитлера, нити се смије толерисати агресивни диктатор. У наведеном програму посебно је наглашено да ће САД помагати слободним народима да одрже своје институције и свој интегритет у борби против агресивних покрета. Била је то политика монополског интереса САД. За реализацију нове спољнополитичке доктрине Конгрес је одобрио најприје 400 милиона долара за привредну и војну помоћ овим земљама. План економске помоћи САД Европи разрадио 5. јуна 1947. Џорџ Маршал, министар спољних послова, који је по њему добио име - Маршалов план. План је прихватило 16 држава у Паризу, а ступио је на снагу 1948. године. Предвиђена сума помоћи износила је око 13 милијарди долара, а највећим дијелом је дата Великој Британији, Француској, Њемачкој, Италији, Аустрији, Турској. План је имао економске и политичке циљеве у вези са савладавањем општих економских и политичких противурјечности послје Другог свјет-

ског рата. У ствари, “програмом за обнову Европе” на нивоу приватне привреде (Маршалов план) грађена је нова америчка спољнополитичка стратегија запречавања Совјетског Савеза.

Совјети су одбили да учествују у реализацији Маршаловог плана, заступајући мишљење да план треба примијенити у свакој држави посебно, а не на читавом европском континенту. Совјетски одговор улиједио је у септембру исте године на оснивачкој скупштини Информбироа (Информациони биро радничких и комунистичких партија), на којој је оживљена Стаљинова теза о “два непомирљива тора”: империјалистичком и антидемократском “коме је основни циљ успостављање господства америчког империјализма над свијетом и разбијање демократије, и торау антиимперијалистичком и демократском, коме је основни циљ подривање империјализма, учвршћивање демократије и ликвидација остатака фашизма”.

Политички и економски интереси довели су до распада антифашистичке коалиције (САД, СССР, Велика Британија, као њених стожера) и скретање свијета према конфронтацији дотадашњих савезника у Хладном рату. Ускоро се са доктринарног сукоба прешло на стварање војнополитичких савеза. Сјеверноатлански пакт - НАТО (North Atlantic Treaty Organization), најзначајнији савез Западног блока, творевина и инструмент блоковске политике великих сила основан је у Вашингтону 4. априла 1949. године. НАТО је војно-политички савез, настао у вријеме почетка Хладног рата, у доба ширења антикомунистичке хистерије у Сједињеним Америчким Државама, који ће касније достићи кулминацију McChartyjevим чисткама и политичким процесима, који су имали и жртве крваве. Основни задатак му је био да спријечи продор Совјетског Савеза у Западну Европу и да буде заједничка одбрана од евентуалног напада СССР-а.

Пакт су на двадесет година потписали министри спољних послова САД, Велике Британије, Француске, Италије, Канаде, Белгије, Холандије, Луксембурга, Данске, Норвешке, Исланда и Португалије. Накнадно су 1952. у фебруару приступиле Грчка и Турска, у мају 1955. СР Њемачка, а Шпанија тек 1982. године. Ступио је на снагу 24. августа 1949. године, са сједиштем у Бриселу. Њиме је предвиђено да ће сваки напад на једну од чланица бити сматран као напад на све уговорне стране. У таквом случају, нападнутој **уговорној страни** пружаће се потребна помоћ, укључујући и употребу војне силе. Пакт има јединствене сталне оружане снаге, састављене од пропорционалних континенталних земаља чланица.

Пактове су закључивале и земље Азије и Пацифика. У новембру 1955. у Багдаду (Багдатски пакт) је потписан војни и економски савез

Велике Британије, Ирана, Ирака, Пакистана и Турске, који је имао Стални савјет и Стални војни комитет. Пакт је основан с квалификативом да повезује главне свјетске произвођаче нафте, а у ствари је био дио војног блоковског система Запада.

У Манили је 8. септембра 1954. потписан војни пакт (Манилски пакт) земаља Југоисточне Азије - СЕАТО (Southeast Asia Treaty Organization), регионални војни савез, који су сачињавали: САД, Велика Британија, Француска, Аустралија, Пакистан, Тајланд, Филипини и Нови Зеланд. Идеју о стварању савеза земаља Југоисточне Азије истакао је 1949. године Чанг Кај Шек ради заштите Азије од комунистичке опасности, али је тек послје упорног инсистирања и притиска владе и војних кругова САД, (након пораза француске колонијалне политике у Индокини) пакт коначно оформљен. Ратификација пакта извршена је 19. фебруара 1955. године.

Пактом се формално регулише сарадња чланица Југоисточне Азије о разним економским и политичким питањима а у суштини је сведен на војне проблеме. Четвртим чланом Пакта предвиђено је да ће у случају агресије на било коју земљу чланицу Југоисточне Азије, остали чланови сматрати то непосредном опасношћу за сопствену безбједност и да ће, у складу с тим, предузети војне и друге мјере заштите. Сједињене Америчке Државе су накнадно дале објашњење да под термином агресије подразумијевају искључиво комунистичку агресију. Одредбама Пакта је, такође, утврђено да се његове чланице обавезно консултују о мјерама које је потребно предузети ради заједничке одбране у случају тзв. субверзивних дјелатности, побуна, унутрашњих немира (при чему се мислило на ослободилачке покрете) у било којој држави чланици Југоисточне Азије. Посебним документом Пакта гарантована је одбрана Камбоџе, Лаоса и Јужног Вијетнама, с обзиром на то да је Женевским споразумом од 1954. овим земљама забрањено приступање војним пактовима. Сједињене Америчке Државе су тиме обезбиједиле формално право да интервенишу и у подручју када то оцијене. Сједиште му је било у Бангкоку. Према концепцији САД, Пакт је замишљен као продужење НАТО-а пакта на Далеком истоку. Томе су се супротставиле многе земље Југоисточне Азије, посебно ванблоковске. Развој међународних односа довео је до различитих конфронтација међу чланицама Пакта. Пакт је престао да постоји 30. јуна 1977. године.

У Варшави је 14. маја 1955. године потписан уговор о сарадњи и узајамној помоћи између осам европских земаља: СССР, Пољска, Бугарска, Румунија, ЧССР, Мађарска, ДР Њемачка и Албанија, са роком трајања на двадесет година (Варшавски пакт). Варшавски пакт је био одговор на стварање Атланског пакта (НАТО), а непосредни повод би-

ла је ратификација тзв. Паришког уговора о укључењу СР Њемачке у НАТО. Пакт је формиран као противтежа НАТО савезу због опасности од евентуалне НАТО агресије на тзв, Источни блок, односно “социјалистички лагер”. Варшавским уговором предвиђено је да у случају оружаног напада на једну или више држава - потписница све остеле чланице дужне су да нападнутој страни пруже сваку помоћ, укључујући и употребу оружане силе. Сједиште највишег политичког и војног извршног органа било је у Москви.

Познати догађаји у Мађарској 1956. и Чехословачкој 1968. године показали су да је и Варшавски пакт, осим одбрамбене, имао и улогу чувара идеологије и режима, који су били сушта негација социјализма. Једна од владајућих доктрина у Варшавском пакту је била такозвана Брежњевљева доктрина ограниченог суверенитета, према којој је свака намјера да се у некој земљи пакта изврши прелаз у капитализам треба да буде брига и проблем свих осталих држава “лагера”. Послије инвазије на Чехословачку (у којој није учествовала Румунија), Албанија је и формално напустила Варшавски пакт, премда од 1962. није била активни члан (те чињенице не значе одустајање од Брежњевљеве доктрине).

Запад је иницирао и стварао пактове као превентивне мјере заштите од совјетске агресије и продора “црвене опасности”. То му је омогућавало подизање база на просторима земаља потписница савеза, надзор над зависним режимима, искоришћавање њихових привредних богатстава, контролу и обуздавање либералних, ослободилачких, националних и антиколонијалних покрета. Активна политика Сједињених Америчких Држава (Рах Америсана) тежила је тоталној доминацији и онемогућавању совјетског продора.

Под изговором “ширења демократије”, “успостављања унутрашњег реда”, подржавања “прогресивних снага” и сл. велике силе су се мијешале у унутрашњи живот малих земаља, подстицале побуне и државне ударе, оружаном интервенисале и тиме на најгрубљи начин ниподаштавале идеале Уједињених нација.

У времену од завршетка Другог свјетског рата до 1988. године било је 159 ратова које су иницирале велике силе, национални режими и међусобно супростављене унутрашње снаге, које су у сукобима тражиле и налазиле ослонац и потпору спољних чинилаца. Према наводи аустријског политиколога Хајнца Гертнера, у овом периоду, више од половине свих земаља учествовало је (на овај или онај начин) у тим ратовима: 94 од 174 државе (Велика Британија је предњачила учешћем у шеснаест ратова, Француска у тринаест, САД у једанаест, Индија у десет, Јужна Африка и Кина у по девет итд) (Неки хроничари међународних сукоба држе да је до почетка новог миленијума тај број премашио

двјије стотине ратних сукоба). Међународну констелацију карактеришу сарадња и бројни сукоби и ратови за превласт међу сувереним државама. И поред недвосмислене одредбе коју садржи оснивачки акт Уједињених нација да “Све чланице треба да рјешавају међусобне међународне спорове мирољубивим средствима, како се не би угрозили мир, безбједност и правда у свијету”, на сцени су перманентни неспоразуми, сукоби и ратови локалног или регионалног карактера. Хладни рат од самог почетка карактеришу међународне тензије између Истока и Запада, између суперсила Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза и њихових присталица. Манифестује се у свим видовима међународних односа: на политичком, економском, културном, научно-техничком, спортском и свим другим пољима међународног живота; бесомучном трком у наоружавању супротстављених блокова, бескрупулозном идеолошком и политичком пропагандом, сукобом обавјештајних служби, медијским ратом, протјеривањем службених лица, држањем војних база на страним територијама, стварањем политичких и војних савеза, агресивним притисцима и мијешањем у унутрашње ствари других земаља, дипломатским разрачунавањима на међународним састанцима, крађом тајних војних докумената, отмицом научника, граничним инцидентима итд. У атмосфери међусобног неповјерења и сумњичења предњачио је Стаљинов деспотизам и манијакалност, а са америчке стране екстремизам Џозефа Макартија, који се налазио на челу комитета за испитивање антиамеричке дјелатности. Такав начин рада и односа Алберт Ајнштајн је назвао “америчком варијантом фашизма”.

Хладни рат је резултат не само објективних противурјечности савременог свијета, већ и односа снага у нуклеарном наоружању. САД и СССР имали су толико нуклеарног оружја којим би могли да униште велики дио човјечанства и његових добара. Они су били противударне силе, имале су толико нуклеарних бомби и ракета да нијесу могле савладати једна другу, а да и саме не претрпе огромну штету. То је, како кажу неки аналитичари међународних односа, био “уравнотежени терор”, јер су и једна и друга страна биле свјесне да би нуклеарни рат могао да их унушти. Читав свијет се налазио у неизвјесном стању под великим притиском о могућем сукобу у опасној војној игри која није “ни рат ни мир”.

Било је то истовремено и идеолошко сучељавање између “комунизма”, с једне и “демократије” и тржишне привреде с друге стране. То потврђују и протагонисти супротстављаних велесиља. Тако је, на примјер, 1960. године, Стаљинов наслједник у Кремљу Никита Сергијевич Хрушчов тврдио: “Једини начин потпуног ослобођења људи јесте пут ка комунизму”. А ондашњи предсједник САД Џон Ф. Кенеди држао је

да “будућност припада онима који се боре за слободу појединца”. У суштини, ова два супротна мишљења дефинишу Хладни рат.

Хладни рат је изазвао дубоке промјене у политици и ратној стратегији. Реална опасност да се изненада претвори у општи ратни сукоб изазвала је стварање оружаних снага спремних за моментална дјејства, а стварне припреме за рат и одбрану постале су превасходни задатак друштва. Њемачки недјељник *Der Spiegel* (како преноси НИН, 24.07.2008), поводом 60-годишњице почетка Хладног рата, на основу америчких списа са којих је скинута ознака “није за јавно коришћење”, у аналитичко-истраживачком тексту “Застрашивања на ивици амбиса” пише “да су одлуке за употребу атомског оружја у средњој Европи могли доносити и амерички трупни официри нижег ранга. Не смије се ни помислити што би се могло догодити да је совјетска страна играла *va banque*”. Али, ипак, нико није смио толико ризиковати да стави све на коцку, да игра на све или ништа.

У ери Хладног рата човјечанство је било на ивици амбиса иако су то само малобројни схватали. Био је довољан један погрешан притисак на дугме, погрешна одлука и огромне површине Земље биле би спржене “у нуклеарној лопти, чија температура четири пута прелази висину температуре у унутрашњости Сунца. Нуклеарне главе лансиране са подморнице биле би довољне да претворе, рецимо, Њемачку у пустињу”.

Према најновијим сазнањима из америчких извора, које презентира Дер Спиегел, амерички генерали су захтијевали употребу атомске бомбе у Кореји (1950-1953) и Вијетнаму (1965-1975). Погрешна процјена ризика Никите Хрушчова, који је 1962. године на Куби стационирао атомске ракете надајући се да ће то Американци прогутати”, умало је довела до атомског рата. Објелодањен је и податак да је Мао Це Тунг убјеђивао совјетске пријатеље да ће “у случају атомског рата добар дио планете бити опустошен, али ће ‘империјализам бити поражен и цио свијет постати социјалистички”.

У атмосфери међусобног неповјерења и сталне напетости, велике силе су помно мотриле једна на другу. Ништа се није препуштало случају, јер су у обостраном “страху велике очи”. Тако, на примјер, 1983. године совјетско руководство је вјеровало да Американци припремају нуклеарни напад на СССР. КГБ је у то вријеме пратио кретање цијена конзервираних крви у Лондону и нашао да спремају додатне резерве крви, што је за њих био знак ратног плана НАТО-а.

Било је ситуација када су срећа и случај спречавали активирање нуклеарног оружја. Један од таквих је везан за познати рат Јом-Кипур (између Израела и арапских земаља предвођених Египтом и Сиријом,

вођен 1973. на подручју Синаја). “Тврди се да је 24. октобра амерички председник Ричард Никсон био толико пијан да није разумио шта му се говори” у вези са Јомкипурским ратом. Због тога је Хенри Кисинџер, амерички министар спољних послова, подигао степен приправности америчких стратешких снага на свим тачкама планете. “Тако је дао Русима сигнал да не ударе на Синај”. Или, некако у исто вријеме, приликом ремонта у америчкој ваздухопловној бази у Мичигену, случајно је активиран аларм. “Посада бомбардера Б-92 смјеста је улетјела у већ припремљене летилице за старт. Срећом, дежурни официр је схватио да се ради о случајном аларму и у посљедњем моменту прекинуо планирани ‘ратни’ ток догађаја”.

Снажне манифестације хладноратовске напетости пријетиле су опасно нарушавању мира, прије свега, у Европи међу супротстављеним странама. Томе су посебно обиљежје дала три догађаја у 1948. години: комунистичко преузимање власти у Прагу 25. фебруара, берлинска блокада 24. јуна и напад Информбироа на југословенско државно и партијско руководство 28. јуна. Совјети су 23/24. јуна 1948. у жељи да истјерају Американце, Британце и Французе из Берлина, како би спрјечили оснивање западне државе - Савезне Републике Њемачке, извршили блокаду Берлина (обуствовали саобраћај за путнике и превоз робе на жељезничкој прузи Хелмштед-Берлин из “техничких разлога”. Укинули су електричну енергију, а због недостатка угља бродове су ставили “у ланце”. Западни Берлин са два милиона становника и војне снаге западних држава у њему били су блокирани. Резерве хране биле су мале. Снабдијевање се могло обављати само ваздушним путем. Укупно је изведено 280.000 летова авиона који су достављали храну и друге потрештине становништву блокираног Берлина. (Блокаду је укинуо Стаљин у мају 1949. године). “Ваздушни мост” није значио само допремање кромпира и угља и других потрештина, већ је имао и “пропагандни циљ: приближавање људи Западу” и демонстрацију моћи Америке.

Криза односа између Запада и Истока преламала се и преко подијелене Њемачке. Западни савезници су помогли уставно конституисање Савезне Републике Њемачке; проглашењем Устава оснива се Савезна Република Њемачка 23. маја 1949. године. Совјети су на подручју своје окупационе зоне 7. октобра 1949. створили Њемачку Демократску Републику (ДДР).

Сједињене Америчке Државе су се током 1950-тих залагале за поновно наоружање Западне Њемачке. Године 1955. Савезна Република Њемачка улази у НАТО и ствара “Бундесвер”, а ДДР у јануару 1956. постаје чланица Варшавског пакта.

Двије новостворене њемачке државе наставиће живот у знаку међусобних антагонизама - као “предстраже, истурене снаге супротстављених блокова”.

Сукоби везани за хладни рат, поред осталих, били су ратови у Кореји, рат у Индокини (Вијетнам), Мађарска криза 1956, Кубанска криза 1962. и совјетска окупација Авганистана 1979. године.

У јуну 1950. године Сјеверна Кореја покреће изненадни рат против југа земље. Послије једног граничног сукоба, сјевернокорејске снаге, потпомогнуте “кинеским добровољцима” и уз подршку Совјетског Савеза, прелазе 38. паралелу. Свијет се нашао пред великом неизвјесношћу која је пријетила ратном катастрофом. Предсједник САД Труман је наредио америчким трупама да натјерају Сјеверну Кореју на повлачење и помогну Јужној Кореји својим оружаним снагама под покровитељством Уједињених нација. Рат је завршен 1953. године потписивањем примирја, а граница између двије државе остала је на 38. паралели.

Година 1953. обиљежена је промјенама у политичком вођству великих сила, што је утицало на динамику Хладног рата. У САД у јануару 1953. Ајзенхауер је постао предсједник, а 5. марта исте године умро је Јосиф Висарионович Стаљин. Док се током посљедњих 18 мјесеци Труманове владавине амерички буџет за одбрану повећао четири пута, Ајзенхауер се одлучио за смањивање трошкова за војску тако што је истицао америчку нуклеарну супериорност. У Совјетском Савезу Стаљина је на кратко (шест мјесеци) наслиједио Маљенков, који је био на стројен стаљинистички. Ускоро је Маљенкова замијенио Никита Сергијевич Хрушчов. Његовим преузимањем власти почео је у СССР-у процес дестаљинизације и јавне осуде Стаљинове владавине.

За разлику од Труманове стратегије која је имала циљ “обуздавање комунизма и обезбјеђивања ‘атомског кишобрана’” Ајзенхауерова администрација оличена у Џон Фостер Далсу формулисала је “Нови поглед” на политику блоковске подијелености о “миру путем силе”. Далс је објавио и доктрину “масовне освете”, пријетећи Совјетима да ће САД снажно реаговати на било какав облик агресије који би могао доћи с његове стране. Нуклеарна супериорност САД заустављала је све Совјетске пријетње о могућој интервенцији током Суецке кризе 1956. године. (У јесен 1956. Израел, Велика Британија и Француска нападе су Египат. Интервенцијом Савјета безбједности напад је заустављен и нападачке оружане снаге су повучене из зоне Суецког канала. То је имало за посљедицу јачање египатског положаја на Блиском истоку и пораст утицаја СССР-а у том подручју).

Мада је последице Стаљинове смрти дошло до извјесног опадања тензија, Хладни рат се у Европи и даље настављао. Америчке војне

снаге биле су стационаране по Западној Европи, а Совјетске по Источној.

Од 20. октобра до 10. новембра 1956. у Мађарској је дошло до спонтаног револта против комунистичке владе Мађарске и њених присталица којег је повео премијер и реформист Имре Нађ уз потпору многих становника. То је био први примјер противсовјетске револуције у некој комунистичкој земљи, а завршио је совјетском инвазијом. Имре Нађ је погубљен 1958. године.

Стаљин је својим догматизмом на одређен начин потпомагао америчку стратегију против социјализма. Поистовјећивао је класни сукоб са сукобом блокова; границе између капиталистичких и социјалистичких држава са капитализмом и социјализмом; ширење социјализма видио је само у спољној војној интервенцији са ослоном на унутрашње комунистичке снаге; изједначавао је социјализам као свјетски процес са државама у којима су комунисти на власти; подређивао је совјетским политичким и економским интересима право на равноправност социјалистичких држава; ослободилачке покрете против колонијализма посматрао је као генераторе будуће социјалистичке револуције. Поред тога, унутар земље злоупотребом моћи, прогонима неистомишљеника, обрачуном са комунистима другог и другачијег мишљења, гулазима, депортацијама - стаљинизам је показао своју наказну страну и компромитовао идеју социјализма. Или, како је то проф. др Бранко Петрановић оцијенио: “Отеловљујући догматизам у теорији, прагматизам у политици и бирократизам у управљању друштвом, стаљинизам је уназадио хуманистичку визију социјализма, нагонећи воду на млин антикомунистичких снага”.

Поред трке у наоружању, супротстављене силе предводнице блокова - САД и СССР, наставиле су надметање и у другим бројним дјелатностима, показујући надмоћ и престиж. Употреба атомске енергије отворила је почетак “космичке ере”, лансирањем у орбиту првог свемирског сателита “Спутњик”, 4. октобра 1957. године. Након “Спутњика”, Совјетски Савез је послао прво живо биће, пса Лајку, у свемир, да би већ 12. априла 1961. упутио првог човјека у орбиту - Јурија Алексејевича Гагарина. Овакав напредак Совјета утицао је на Американце да посаду васионског брода Аполо XI, с Нилом Армстронгом и Едвином Олдрином на челу, пошаљу на Мјесец 21. јула 1969. године.

Коришћење атомског погона дало је значајне резултате у развоју енергетике, пољопривреде, медицине, биологије. Развијали су се ратна индустрија, ракетна техника и космичка истраживања. У трци за престиж поред нових оружја корист је имао и општи техничко-технолошки напредак у свијету.

Током педесетих година XX вијека, тзв. Трећи свијет био је значајан изазов за двије главне хладноратовске силе. Вођства националних покрета у постколонијалним земљама углавном нијесу била склона Западном блоку. Напротив. То се, прије свега, односило на Велику Британију, Француску и Холандију којима је процес деколонијализације представљао и економски и психолошки губитак. На губитку је био и НАТО јер је прије деколонијације имао све велике западне силе свијета на својој страни.

Национални покрети у појединим земљама и регијама, као што су Гватемала, Иран, Филипини и Индокина, били су више склони Совјетском Савезу, односно социјалистичком експерименту него САД. У том контексту, Совјетски Савез и САД су се преко својих заступника борили за превласт у Трећем свијету, с промјенљивим успјехом током педесетих и шездесетих година прошлог стољећа. САД су, на примјер успјеле да свргну владе Ирана и Гватемале, за које су претпостављали да су просовјетске.

Међутим, многе земље Африке, Азије и Латинске Америке одупирале су се притисцима и Запада и Истока. На азијско-афричкој конференцији, одржаној у Бандунгу (18-24. април 1955), првој политичкој конференцији 29 земаља Азије и Африке, усвојени су заједнички ставови према свјетским проблемима прокламовањем принципа о односима међу земљама свијета и постављањем темеља привредне и културне сарадње; рјешавање свих међународних спорова мирним путем: укидање колонијализма у свијету, поштовање права човјека и Повеље Уједињених нација; залагање за политику мира и активне коегзистенције, и неутралан однос према блоковима Истока и Запада. Консензус који је постигнут у Бандунгу довео је до потписивања Брионске изјаве 19. јула 1956. и стварања Покрета несврстаних. Главни заговорници и оснивачи Покрета били су Сукарно, предсједник Индонезије, Нкрумах, предсједник Гане, Насер, предсједник Египта, Нехру, индијски премијер и Јосип Броз Тито, предсједник Југославије. У септембру 1961. у Београду је одржана прва службена конференција Покрета несврстаних земаља.

Односи између блокова се све више заоштравају. На дан 13. августа 1961. започела је изградња 156 км дугог Берлинског зида, којим је онемогућен прелаз између Источне и Западне Њемачке.

Трка у наоружавању између СССР-а и САД се настављала изградом далекометних нуклеарних пројектила; Совјети су већ 1953. имали прву хидрогенску бомбу.

Почетак највеће хладноратовске кризе доводи се у везу са почетком инсталирања нуклеарних пројектила на Куби, у којој је послје Кубанске револуције дошао на власт Фидел Кастро, са којим је Хрушчов

склопио савез. САД су реаговале поморском блокадом Кубе и захтјевом да се совјетске ракете уклоне. У данима опште неизвјесности и страха од нуклеарног рата, Хрушчов је повукао пројектиле са Кубе, а за узврат добио обећање да ће САД повући своје пројектиле из Турске и да никада неће напасти Кубу.

Ускоро је затим са животне сцене уклоњен Џон Фиццералд Кенеди (22. XI 1963), а са политичке Никита Сергијевич Хрушчов (14. X 1964).

Послије периода 1948-1962. године, нарочито напетог и конфликтног (успостављење комунистичке власти у Источној Европи, рат у Кореји, изградња Берлинског зида, криза са пројектилима на Куби) услиједила је фаза полагааног смиривања тензија - детант од 1963. до 1979. Током шездесетих и седамдесетих година XX вијека САД и СССР су настојали да се прилагоде новој врсти политике. Тако су се Америка, Велика Британија и Совјетски Савез током 1963. договорили да прекину атомске пробе на земљи и под водом. Покрет несврстаних земаља је, такође, доприносио смањивању тензија међу блоковима. Но, и поред тога, САД и СССР су тежили глобалном вођству. Године 1965. амерички предсједник Линдон Џонсон упутио је 22.000 америчких војника на Доминиканску Републику из страха од комунистичке револуције. Док се Америка борила против јачања и ширења комунизма, Совјети су се суочавали са покушајима свргавања комунизма. Такав покушај био је 1968. у Чехословачкој познат као Прашко прољеће, који је завршен окупацијом те земље од "братских социјалистичких држава", у име социјалистичког интернационализма и неприкосновености идеолошког јединства социјалистичког блока.

И када је изгледало да ће прокламовани пацифизам великих сила САД и СССР-а постати доминантна политика у свијету (у јуну 1963. успостављена је директна телепринтерска веза Вашингтон-Москва која је омогућавала непосредан контакт лидера двију велесила), појава нових ратних жаришта отварала је и нове кризе у односима и повећавала страх од сукоба ширих размјера. Ратови арапско-израелски 1967. и 1973. године и посебно упад америчких трупа у Вијетнам 1965. још више су подигли ратне тензије. У Вијетнамском рату (1964-1973) гине и умире преко два милиона људи, претежно цивила. Године 1973. америчке се снаге повлаче, а двије године касније трупе са сјевера улазе у јужни дио Вијетнама, и оснивају Социјалистичку Републику Вијетнам. Био је то пораз политике велике свјетске силе.

Хладни рат током шездесетих и седамдесетих година прошлог стољећа прожимају и пацифистичке тенденције. Тако је њемачки канцелар Вили Брант увео нову политику Западне Њемачке звану "Остполитик" која је тежила побољшању односа са комунистичким земљама

Источне Европе, посебно са Источном Њемачком. Резултат Брантове политике “промјене приближавањем” било је одрицање Совјетског Савеза и СР Њемачке од употребе силе (1970).

Политика детанта означавала је тежњу за смиривање напетости између блокова. Она се позитивно показала и у односима других земаља, као, на примјер, између Кине и САД (сусрет Ричарда Никсона и Мао Це Тунга током Никсонове посјете Кини 1972). У јуну исте године Никсон и Кисинџер су стигли у Москву и објавили почетак преговора о ограничењу стратешког наоружања. Резултат америчко-совјетских преговора био је потписивање споразума званог САЛТ I (23. новембра 1974. у Владивостоку) и САЛТ II (18. јуна 1979. у Бечу) којима су предвиђена ограничења у производњи стратешких нуклеарних пројектила.

У циљу стабилизације стања, сарадње и безбједности у Европи, у Хелсинкију је од 30. јула до 1. августа 1972. године одржана Конференција највиших представника европских држава, САД и Канаде на којој је усвојен документ о бржем развоју политичких и економских односа. И поред оптимистичких надања, послије Хелсинкија поново долази до дестабилизације у свијету и затегнутости између САД и Совјетског Савеза. Сукоб двију суперсила наставио се индиректно, највише у земљама Трећег свијета у Азији (између Израела и арапских земаља, Иранска револуција), Африци (грађански рат у Анголи и Мозамбику) и у Латинској Америци (државни удар у Чилеу 1973. и револуција у Никарагви).

Нову кризу изазвао је упад совјетских трупа у Авганистан 1979. године, коју поједини историчари третирају као “Други хладни рат” (1979-1985), што је изазвало повећање тензија између хладноратовских велесила, прекид преговора о смањењу наоружања, инсталирање у Западној Европи посебно у Западној Њемачкој од стране НАТО-а 572 атомске ракете “першинг” и крстареће ракете, јер су преговори о демонтирању совјетских ракета средњег домета СС-20 пропали. Поред тога, САД проглашавају санкције и бојкотују Олимпијске игре у Москви, заједно са још 61 земљом као знак протеста због совјетске интервенције у Авганистану. Сљедеће Олимпијске игре одржане су 1984. у Лос Анђелесу. Њих су бојкотовали Совјетски Савез, са још четрнаест земаља Источног блока, као протест америчкој антикомунистичкој пропаганди. Ово су били једини примјери када су двије велесиле своје сукобе рјешавале и на спортском пољу.

Трка у наоружању се настављала. Њу су пратили огромни материјални издаци. САД су у вријеме осмогодишњег Регановог мандата потрошиле 2,2 трилиона долара за војне потребе. Колики су били совјетски војни издаци у овом периоду може се само претпоставити према животном стандарду грађана СССР-а.

Послије смрти Брежњева (1982), наслиједио га је Јуриј Андропов, који је показивао више склоности ка мирном рјешавању спорова. У својој краткој владавини (1982-1984) успио је да побољша односе са САД у вријеме великих тензија. Андропова је ускоро замијенио Константин Черњенко, који је, слично Брежњеву, био присталица “тврде политике”. У то вријеме (1983), амерички предсједник Роналд Реган саопштава намјере о развоју васионског антиракетног одбрамбеног система (“СДИ”), “Рат звијезда”.

Избор Михаила Горбачова за генералног секретара КП СССР-а 1985. године означава нови курс у совјетској спољној политици. У том времену Совјети су имали највећу на свијету оружану војску, како по квантитету, тако и по броју и врсти наоружања, те по величини и броју војноиндустријских база. Совјетска привредна није могла да издржи толике издатке на дужи рок, јер су годишњи трошкови досезали суму и до 130 милијарди долара. Крајем 1985. године, на позив америчког предсједника Регана, Горбачов је неслужбено боравио у САД, што је представљао увод у разговоре о обустављању трке у наоружавању и побољшање међусобних односа између двије земље. Совјетски Савез је преживљавао економску кризу која је понајвише била условљена падом цијена нафте на свјетском тржишту. Горбачов је тада започео рад на реформи, званој Перестројка, која је требала да подигне совјетску привреду. Затим је увео зтв. *гласност* којом се допушта критика и партије и њених челника путем јавних гласила. У својим реформским хтјењима Горбачов се залагао за стварање јаког предсједничког система и драстично смањење утицаја партије на политички живот државе. Ове реформе и дубока криза били су главни узрочници за каснији распад СССР-а.

У условима смањене напетости између држава велесила значајно мјесто има сусрет Регана и Горбачова 1985. године и, посебно, говор Роналда Регана у Берлину 12. јула 1987. у којем је “изазвао” Михаила Горбачова да сруши Берлински зид. Реган је боравећи у Берлину поводом прославе 750-годишњице постојања града у свом говору посебно акцендовао: “Подржавамо промјене и отвореност, јер ми вјерујемо да слобода и сигурност иду заједно, да узнатредовање људских слобода може само ојачати мир у свијету. Постоји један потез који би Совјети могли направити, а био би незамјењив, који би драматично унаприједио жељу за миром. Генерални секретаре Горбачов, ако тражите мир, ако тражите просперитет за Совјетски Савез и Исток, ако тражите либерализацију, дођите овдје на ова врата. Господине Горбачов отворите ова врата. Господине Горбачов, срушите овај зид!”

Неки западни историчари сматрају да је овај Реганов говор био један од кључних за сам завршетак Хладног рата. Двије године касније,

источноњемачке власти су допустиле грађанима из ДДР-а да прелазе у Западни Берлин. Берлински зид изграђен 1961. године, срушен је 9. новембра 1989. као симбол дотадашње подјеле између “диктаторских и демократских држава Европе”. Био је то кључни догађај за реунификацију Њемачке и један од најважнијих догађаја у односима Сједињених Америчких Држава и Савеза Социјалистичких Совјетских Република, којим је у основи “окончан” Хладни рат.

Односи Совјетског Савеза и САД били су у овом периоду рационални, с тенденцијом смањења тензија и обустављања трке у наоружавању. У вези са тим потписано је више уговора о смањивању војне моћи, а 1990. је на Малти потписан Споразум којим су Горбачов и Џорџ Буш (старији) прогласили крај Хладног рата.

У ноћи на 3. октобар 1990. године хиљаде људи су пред зградом Рајхстага у Берлину прославили приступање нових покрајина подручју Савезне Републике. У Њемачкој је пао зид, у свијету је пала “гвоздена завјеса”. Париска повеља за нову Европу је кратко послије тога прогласила доба конфронтације и подјеле Европе окончаним. И поред тога, ту није био крај подјела у Европи. И када су се облаци ратне опасности разишли, будућност је и даље остала бременита и магловита.

Послије нестанка Савеза Совјетских Социјалистичких Република са географске карте, Варшавски пакт је укинут (1991), али није било ни најмањег наговјештаја да би могло доћи до расформирања НАТО савеза, што су наивни посматрачи очекивали. Настала униполарност је погодовала вехементном активирању доктрине проширења НАТО савеза на бивше “социјалистичке” земље, а и све остале земље око некадашњег Совјетског Савеза. У ту сврху је формирана и организација Партнерство за мир, која обухвата земље Европе и Азије изван НАТО савеза (укључујући и Русију) заинтересоване за такозвану колективну безбједност и одржавање заједничких војних вјежби с НАТО снагама. Године 1999. у НАТО савез улазе бивше чланице Варшавског пакта Чешка, Мађарска и Пољска, а 2. априла 2004. седам бивших социјалистичких земаља постају пуноправни чланови НАТО-а: Естонија, Литванија, Летонија (бивше федералне јединице СССР-а), Бугарска, Румунија, Словачка (бивше чланице источног блока) и Словенија (бивша федерална јединица СФРЈ). Ширење НАТО се наставља. Оно представља константу његове политике, која ће “придонијети ширењу стабилности и безбједности свих држава” тако што ће подстицати демократске реформе друштва, међу које спада и “унапређење демократског процеса у земљи, укључујући и демократски надзор над оружаном снагама од стране демократских институција политичког система и цивилног друштва”-.

Крах комунистичког режима “од Истре до Владивостока” створио је велику зону неизвјесности, нестабилности, хаоса и грађанског рата. Умјесто очекиваног времена наде и рационалности настало је разочарење демократијом и застрашујућим призором корупције. Изгубила се посвећеност идеологији. Тамо гдје је настала демократија по западном обрасцу, те земље су преузеле лик националних држава. На почетку XXI вијека свијет се суочава с питањем интеретичког и међуљудског зла, с ерупцијом силе. “Свјетски систем је у збрци. Не знамо куда планета иде” (Ристо Тубић, филозоф). Код појединих познатих аналитичара и политичара у свијету постоји дилема да ли је крај хладног рата “искоришћен креативно”? Збигњев Бжежински у вези са тим каже: “Прилика није добро искоришћена. Могли смо урадити више у укључивању нове Русије у односе са Западом што би смањило сталну носталгију за империјалним статусом, која је била евидентна у Кремљу. Али немамо начина да сазнамо да ли би алтернативни историјски курс био успјешнији”.

Данас када се економски и политички стабилна Русија вратила на велику свјетску политичку сцену, способна да пројектује своју војну моћ у региону који је значајан за њене интересе и безбједност, отворено је питање о “новом хладном рату” односно сличне реторике из времена Хладног рата. Роберт Хејден, правник и антрополог, професор на Универзитету у Питсбургу, мисли да “америчка администрација и медији нијесу никада ни излазили из хладног рата,” те да су “Руси коначно схватили да хладни рат није престао, да су САД радиле против њихових геополитичких интереса” (Из интервјуа Роберта Хејдена листу “Политика”, Београд 17.08.2008). Хоће ли новонастало стање дубоке свјетске финансијске кризе допринијети приближавању или продубљавању односа показате вријеме, побједа разума или новог хладног рата?!

РЕЗИМЕ

Хладни рат се развио око неријешених питања Другог свјетског рата (Њемачке, Берлина, Вијетнама, Кореје, Средњег и Блиског истока). Његово одржавање и заоштравања је последица експанзионистичких и хегемонистичких тенденција великих сила које теже да прошире своје сфере утицаја. Као облик неоружане борбе између антагонистичких блокова Истока и Запада - Сједињених Америчких Држава и Савеза Совјетских Социјалистичких Република - и њихових присталица, манифестовао се у свим доменима међународних односа: на политичком, економском, културном, научно-технолошком, спортском и свим

другим формама и садржајима међународног живота. Пропагандни и идеолошки рат, трка у наоружавању, држање војних база на страним територијама, стварање политичких и војних савеза, агресивни притисци и мијешање у унутрашње ствари других држава, што све представља вођење политике на ивици рата - основни су аспекти Хладног рата.

Хладни рат је резултат не само објективних противрјечности савременог свијета, већ и однос (равнотежа) снага у нуклеарном наоружању. То је створило стање “ни рат, ни мир”.

Послије периода 1948-1962, нарочито конфликтног, усплиједила је фаза ДЕТАНТА (1963-1978), затим ново интензивирање неповјерења и супарништва (1979-1985), послије совјетске војне интервенције у Авганистану. Крај Хладног рата поклапа се са распадом комунизма.